

C : STEFANUS

1. Aanvullende bronnen

Wat Stefanus betreft, beschikken we over veel meer informatie. In zijn verhalen over de koningen van Engeland, *Gesta Regum Anglorum*, wijdt Willem van Malmsbury een groot deel aan hem. In *De Miraculis* van Herbert van Clairvaux zijn verhalen over hem te vinden, die later opgenomen zijn in het *Exordium Magnum*. Het leven van zijn vriend Peter de Jully bevat ook een leerrijk verhaal over Stefanus als jongeman. Meerdere charters vermelden zijn doen en laten en er bestaan ook verscheidene documenten van Stefanus zelf : inleidingen tot het Hymnenboek en tot de Bijbel en een brief aan de abt van Sherborne. Daarbij wordt hij zelf als de voornaamste auteur van het *Exordium Parvum* en van de *Carta Caritatis* beschouwd.

2. De loopbaan van Stefanus

De opvolger van Albericus werd enige tijd vóór de inval van de Noormannen in Meriott in Dorset geboren. Men suggereert tussen 1058 en 1060. Zijn naam was eenvoudigweg Harding : Stefanus was een naam die hij pas later aannam.

Zonder veel bewijs werd gesuggereerd dat hij afstamde van Harding, de broer van Angul, stichter van Anglia en achterkleinzoon van Dan, de eerste koning van Denemarken. Volgens het *Doomsday Boek* (1086) behoren domeinen in Wiltshire, Dorset en Somerset aan de Hardings. Een ander lid van de clan, Ednoth the Staller was opperstalmeester/schildknaap van Koning Harold. Na de slag van Hastings veranderde hij van kamp en werd landvoogd onder Willem de Veroveraar; men herinnert zich hem als een zeer streng man tegenover zijn landgenoten. Een poging een opstand te verpletteren, resulteerde in zijn dood : zoals Willem van Malmsbury schrijft : "de vader van de Harding die nog in leven is, was er meer aan gewoon een scherpe tong te hanteren in zijn argumenten, dan wapens te hanteren in de strijd." De opstand werd uiteindelijk neergeslagen en erge vergeldingsmaatregelen volgden. Priesters of monniken die de rebellen steunden of humanitaire hulp boden werden door Noormannen vervangen en er volgde een reorganisatie van de grenzen van bisdommen. De repressie, nodig om de wetgeving van de Noormannen te verstevigen, veroorzaakte onvermijdelijk een grote wrok. Sommigen suggereerden dat Harding/Stefanus verwant was met Ednoth.²

² H.E.J. Cowdrey weerlegt dit. Harding was een betrekkelijk courante oud-Engelse naam; daarnaast bestaat er geen zekerheid de landverrader Ednoth te vereenzelvigen met Alnoth, wiens zoon Harding land bezat in Somerset ("Peter" p.71-72).

Het klooster van Sherborne

In 705 stichtte Koning Ine een nieuw bisdom te Sherborne, een deel van Winchester en benoemde er een familielid, Sint-Adhelm (abt van Malmesbury) tot bisschop en bijgevolg ook tot abt van het klooster. Het grondgebied van het nieuwe bisdom werd uitgebreid naar het westen toen de heerschappij van de Saxen groeide, tot het in 909 zelf verdeeld werd. Rond 993 werd Sherborne een kathedrale priorij onder bisschop Wulfsin (993-1002). Bisschop Alfwood (1045-1058) herbouwde het klooster. In 1058 werd de (bisschops)zetel van Ramsbury eraan toegevoegd. De zetel van Sherborne werd één van de slachtoffers van de inval van de Noormannen. De 27e en laatste bisschop van Sherborne was Herman, aangesteld in 1058. In 1075 werd de bisschopszetel naar Salisbury overgebracht. Volgens de *Vita* van Sint-Wulfsin, geschreven door Goscelin de Saint-Bertin in 1077/1078 lijken de observanties ernstig onderhouden te zijn. In 1078 werd Sint-Osmund de Seez bisschop van Sarum en titelvoerende abt van Sherborne. In 1107 werd hij opgevolgd door Roger van Caen die in 1122 aftrad. Op dat ogenblik werd Sherborne verheven tot de rang van abdij en afgescheiden van het bisdom; Thurstan werd de eerste abt niet-bisschop van Sherborne.

Merriott ligt ongeveer 20 km ten westen van Sherborne of Scireburne (= heldere stroom). Ondanks enkele Romeinse ruïnes lijkt het een Saxische stad geweest te zijn. Het werd vermoedelijk gesticht kort na 658 wanneer Cenwalch, koning van Wessex de Britten westwaarts naar de Parret rivier verdreef. De streek is rijk aan kloosters : in een straal van minder dan 30 km vindt men Glastonbury (NW), de abdij van Ford (ZW), de abdij van Cerne (Z), Dorchester (Z), de abdij van Milton (ZO) en Shaftsbury (O). Salisbury ligt ongeveer 50 km oostwaarts.

Indien Harding als *puer* in Sherborne intrad, zou hij toen ongeveer 12 jaar oud geweest zijn en de datum rond 1071. Hij zou er een elementaire opvoeding genoten hebben, op 15-jarige leeftijd aan het noviciaat begonnen en een jaar later plechtige professie gedaan hebben. Op 16 jaar zou hij een *monachus* geworden zijn.

Wat leerde Harding in Sherborne ?

Het is onmogelijk te bewijzen dat abt Stefanus van Cîteaux geschriften van Beda zoals de *Kerkgeschiedenis* of de *Geschiedenis der Abten* in gedachten had of er inspiratie of voorbeelden uit trok. Toch is het waarschijnlijk dat hij ze kende, tenminste gedurende zijn jaren als monnik en later als reiziger in zijn geboorteland Engeland... De gelijkenissen tussen het werk van Stefanus in Cîteaux en de monastieke wereld zoals Beda die beschrijft zijn voldoende talrijk en stevig om de vraag te rechtvaardigen of Stefanus niet veel verschuldigd was aan zijn Engelse achtergrond en of hij niet mag gerekend worden tussen die Engelsen, die in de geschriften van Beda veel richtlijnen vonden om het monastiek leven in de late elfde en twaalfde eeuw te hernieuwen ?

H.E.J. Cowdrey

"Quidem Frater Stephanus Nomine", p. 339.

Zestig jaar later schreef abt Stefanus een merkwaardige brief aan Thurstan, abt van Sherborne. De vertaling ervan is opgenomen bij de *Primitieve Bronnen* voor deze Unit. Het is moeilijk tussen de lijnen van dit document te lezen, dat op de drempel van de dood gedictieerd werd. Het staat vol bijbelse allusies en vermaningen en het is veel minder persoonlijk dan wat men in dergelijke omstandigheden zou verwachten. Misschien is deze terughoudendheid de belangrijkste informatie. Wellicht steekt er ook een inspanning achter, op een bevredigende manier een deel van zijn leven, dat hem nog steeds kwelde, af te sluiten. Men voelt er beslist het heimwee naar het vaderland in van een ouder wordende mens in het buitenland. Mogelijk had de brief ook een politieke bedoeling: Stefanus wil de weg effenen voor de eerste vloed Cisterciënzers die rond die tijd in Engeland aankwamen. Hij beschrijft zichzelf als een *monachus* van Sherborne; hij was meer geweest dan een leerling in de abdijschool of een gewone novice. Hij had er professie gedaan. Omtrent de redenen van zijn vertrek geeft hij hoegenaamd geen enkele concrete informatie.

Waarom verliet Harding Sherborne ?

- * Willem van Malmsbury wijt zijn vertrek aan zijn verlangen naar de wereld terug te keren en de afkeer van een jonge man voor het monastiek leven. Uit de brief aan Thurstan blijkt dat zijn afvalligheid niet voortkwam uit een stevige positie, maar uit een toestand van zichtbare zwakheid - en zo vermaant hij zijn vroegere landgenoten dat als dit alles voor hemzelf goed kan aflopen, ze moeten beseffen dat voor God alles mogelijk is.
- * Het is mogelijk dat de wijzigingen door de Noormannen opgelegd aan het beleid van Sherborne voor Harding moeilijkheden opleverden of misschien tot verval van de observanties hebben geleid - wat hij onmogelijk kon aanvaarden.
- * Indien hij inderdaad verwant was met Ednoth, werd hij misschien slachtoffer van een bepaalde nationalistische antipathie, die na 1078 de kop moet opgestoken hebben, toen de aristocraat-Noorman (niet-monnik), Osmund (van Seez) bisschop van Salisbury/Sherborne werd en titelvoerend overste van het klooster.

Wat zeker lijkt, is dat Harding Sherborne verliet zonder onmiddellijke bedoeling het monastiek leven verder te zetten.

Harding gaf later toe dat hij het klooster alleen en arm verliet. Volgens Willem ging hij eerst naar Schotland - misschien via Durham - weg van het conflict Noormannen-Saxen; nadien naar Frankrijk waar hij zich enkele jaren op de vrije kunsten toelegde. In die tijd raakte de vroegere monnik wellicht vertrouwd met de kathedraalscholen van Reims, Laon en Parijs, terwijl men oppert dat hij zijn kost verdiende door zijn werk als kopiist en verluchter van boeken.

Het is in Bourgondië dat Stefanus - zo werd hij nu genoemd - Peter ontmoette, van wie Willem ons zegt dat hij *clericus* was, een landgenoot en gezelschap met analoge, ongewone verlangens. De vriendschap die zich ontwikkelde, werd getekend door zowel kuisheid als gemeenschappelijk gebed; elke dag baden zij samen het hele psalterium - zo beweert

zowel Willem van Malmsbury als de biograaf van Peter. De twee Engelsen beslisten als oefening van devotie naar Rome op bedevaart te gaan. Volgens Willem had rijpheid tegen die tijd de kinderlijke zwakheden van Stefanus overwonnen.

De afstand Parijs-Rome bedraagt 368 mijl of 1472 km. Zij reisden waarschijnlijk te paard, tenzij een mengeling van godsvrucht en armoede hen ertoe noopte de zware reis te voet te doen. Aangezien de meeste reizigers zongen of vertelden om tijd te verdrijven, is het verhaal over hun psalmodiëren niet zo buitengewoon. De wegen waren primitief en onveilig, maar op strategische punten onderweg was er gelegenheid te overnachten en men ontmoette groepen reizigers als gezelschap en bescherming.

De eenvoudigste reisweg liep over Lyon, Chambéry, Montmélian, noordoostwaarts naar Aiguebelle (niet het klooster), zuidwaarts naar la Chambre, zuidoostwaarts naar S.Jean de Maurienne, oostwaarts naar Modane, dan naar Lanslebourg aan de voet van de Mont-Cenis (2.100 m), over de bergpas en zuidoostwaarts naar Suse (een 14 km lange tunnel die Modene met Susa verbindt, werd voltooid in 1871), verder naar Aosta, Vercelli, Pavi, Piacenza om er de Via Emilia te vervoegen die van Milaan naar Bologna liep. Indien zij - bij de heen- of terugreis - noordoostwaarts reisden langs de Via Cassia, de gebruikelijke weg volgend die door Florence ging, dan zouden zij kans gehad hebben af te slaan naar de nieuwe Toscaanse kloosters van Vallombrosa en Camaldoli. Deze reis biedt de mogelijkheid uit de situatie af te leiden dat Stefanus iets afwist van het werk van de heilige Johannes Gualbertus.

Ondanks de gebruikelijke ongastvrije houding van de Romeinen, genoot de oude hoofdstad een nieuw aanzien, niet alleen als de zetel van het gecentraliseerde pausdom (in het spoor van Gregorius VII), maar evenzeer als eindbestemming van toeristen en pelgrims. In het bijzonder voor de Engelsen was Rome een aantrekkelijk doel voor een religieuze bedevaart, als bijkomende devotie en als manier van boetedoening. Enkele decennia later zou de toevloed Benedictus, een kannunik van Sint-Pieters, ertoe brengen een omvangrijke gids te schrijven voor bezoekers, onder de titel *Mirabilia Urbis Romae*.

De twee vrienden keerden terug naar Bourgondië en traden beiden te Molesme in. Vermits Willem dit beschrijft als "nieuw" en "groot", vond dit vermoedelijk plaats rond 1085, toen Stefanus 26 jaar oud moet geweest zijn. Het gunstig verhaal van Willem laat Stefanus snel de rol spelen van agitator voor de hervorming.

Terug in Bourgondië sneed hij zijn haar af en in Molesme herkende hij gemakkelijk de fundamentele elementen van de Regel, die hij vroeger gekend had. Wanneer men echter andere dingen opperde als noodzakelijk om na te volgen, die hij noch in de Regel gelezen, noch elders gezien had, begon hij - bescheiden, zoals het een monnik past - hiervan de redenen te vragen.

In 1097 zien we Stefanus als secretaris die het Charter voor Aulps opstelt. Het jaar daarop is hij één van degenen die voor de Legaat verschijnen en wordt hij wellicht lid van de stichtingsgroep. Er was ook een Pierre, die deel uitmaakte van die groep; indien dit zijn vroegere reisgezel naar Rome en Molesme was, dan moet hij één van diegenen geweest zijn die met Robertus terugkeerde. De *Vita* van Peter maakt geen enkele melding van enig verblijf in het Nieuw Klooster.

Willem verklaart dat Stefanus prior werd op het ogenblik dat Albericus overste werd; hij

was toen ongeveer 40 jaar. Klaarblijkelijk speelde Stefanus een belangrijke rol bij het werk op het scriptorium. In de eerste tien jaren van zijn bestaan begon het scriptorium van Cîteaux werk van de hoogste kwaliteit te vervaardigen. Men heeft meerdere stijlen, en bijgevolg meerdere artiesten onderscheiden. De "Eerste Stijl" staat in voor de beroemde tekeningen van monniken aan het werk, met bescheidenheid en elegantie geschetst, vol humor en aandacht voor de individuele personen. Experts beschouwen het onderwerp, het gebruik van kleuren en de algemene voorstelling als typisch Engels. Hoewel de *Vita* van Peter van Jully aangeeft dat er zich andere Engelsen op het vasteland bevonden, rijst de vraag : was Stefanus de artiest ?

Stefanus, de kopiist ?

Over het algemeen erkennen kunsthistorici de relatie tussen de Eerste Stijl en Engelse kunst en het is onbetwistbaar dat de werken van deze stijl Engelse kenmerken laten blijken in de stilistische bewerking of in het gebruik van kleuren. Het vereenzelvigen van de Meester van deze stijl met Stefanus Harding is vooral het werk van Porcher. Het is bekend dat Stefanus Harding een Engelsman was. Zijn intellectuele bijdrage bij het tot stand komen van de Bijbel die naar hem genoemd wordt, staat buiten discussie - dit hebben wij nagegaan toen we het *Monitum* bestudeerden. Heeft hij actief deelgenomen aan de materiële productie van het manuscript ? In het licht van onze vaststellingen omtrent de verschillende kopiïsten is het natuurlijk verleidelijk om kopiïst "A" te vereenzelvigen met de abt van Cîteaux. Maar het gebruik van "la mine de plomb et des piqûres intérieures" lijkt onverenigbaar met wat we weten over Stefanus Harding. Anderzijds leidt de Davidcyclus - die we later zullen bestuderen - zowel in de keuze van onderwerpen en in de inhoud van de verhalen ertoe een persoon te overwegen die beslist lijkt op wat wij weten over de tweede (of derde) abt van Cîteaux. Maar dit maakt hem nog niet tot de Meester van de Eerste Stijl.

Yolanta Zaluska,

L'enluminure et le scriptorium de Cîteaux au XIIIe siècle, p. 76.

De Bijbel die in het scriptorium van het Nieuw Klooster werd vervaardigd, bestaat momenteel uit vier delen, oorspronkelijk uit twee. De herverdeling is uiting van een tendens van het vroege Cîteaux, van de Bijbel meerdere boeken te maken. De eerste dateert uit 1109, de tweede, die stilistisch nogal anders is, is niet gedateerd : Yolanta Zaluska bevestigt de hypothese dat het midden 1111 beëindigd werd. De versiering van het tweede boekdeel is gelijkaardig aan de kopie, gemaakt van de *Moralia* van Sint-Gregorius, die eveneens in 1111 beëindigd werd en waarvan de tekst het werk is van kopiïst "A". Men herkent duidelijk drie handen. Het eerste boekdeel van de Bijbel is het werk van één enkel kopiïst, terwijl drie kopiïsten werkten aan het tweede. Kopiïst "A" begon bij Genesis en "B" met de Psalmen. Later losten "B" en "C" elkaar af tot "A" "C" vervangen heeft. "A" was ook belast met vervangingen en bijvoegsels. In tegenstelling met de strenge schoonheid van latere aanpassingen, gebruiken deze eerste manuscripten de kleur met smaak en verfraaien ze de tekst met gedetailleerde pittoreske figuren,

warm en soms humoristisch voorgesteld.

Ondanks de reputatie van gestrengheid van het Nieuw Klooster, lijkt het scriptorium geen sombere plaats geweest te zijn.

Het eerste volume van de Bijbel behelst op het einde de volgende informatie (colofon), gevolgd door Stefanus' *Monitum*³ :

*Anno M° centesimo nono
ab Incarnatione Dni
liber iste finem sumpsit scribendi
gubernante Stephano
II° abbate
cenobium Cisterciense*

*In het jaar 1109
sinds de Menswording van de Heer
werd het kopiëren van dit boek beëindigd
terwijl Stefanus
de tweede abt
de Gemeente van Cîteaux bestuurde.*

Het kopiëren van de *Moralia* van Gregorius de Grote werd beëindigd op zaterdag 23 december 1111, die beschouwd werd als de Vigilie van Kerstmis, aangezien Kerstmis op een maandag viel.

*Anno ab incarnationis Domini
millesimo centesimo undecimo,
in vigilia Nativitatis
eiusdem Domini nostri Jesu Christi,

liber iste finem sumpsit scribendi,
temporibus domni Stephani
cisterciensis abbatis secundi.*

*In het jaar 1111
de Menswording van de Heer,
op de Vigilie (van het feest) van
de geboorte van onze zelfde Heer
Jezus Christus,
werd het kopiëren van dit boek beëindigd
ten tijde van Dom Stefanus
tweede Cisterciënzerabt.*

Het is ongewoon dat de twee colofons (van kopiist "A") de naam van de kopiist niet vermelden. Doorgaans hechten cisterciënzer-handschriften meer belang aan de kopiist van de tekst dan aan de versierder.

Als het mogelijk is dat Stefanus enig aandeel had in de concrete en esthetische aspecten van het scriptorium, dan is het waarschijnlijk dat hij een grote rol speelde bij het verzekeren van de kwaliteit van wat gekopieerd werd, en dit zelfs vóór hij abt verkozen werd. Dit wordt duidelijk wanneer men het *Monitum* (of "Aanmaning") leest dat verbonden is met de "Stefanus Harding Bijbel" en dat men bij de *Primitieve Bronnen* voor deze Unit vindt.

De Bijbel die in het scriptorium van het Nieuw Klooster vervaardigd werd, getuigt van het zoeken naar authenticiteit van de eerste Cisterciënzers. Het vroeg veel inspanning (en uitgaven) om te komen tot de best mogelijke tekst, van zoveel mogelijk fouten en tussenvoegingen gezuiverd. Hoewel Stefanus beïnvloed werd door Theodulfus (achtste of negende eeuw) - (Manuscript), vooral wat betreft de volgorde der boeken en door Alcuinus, lijkt hij zijn tekst gebaseerd te hebben op een voorloper van de zwaar geïnterpoleerde Bible de Paris

³ Gewoonlijk lagen de boeken met de voorkant op de lessenaar en opende men ze langs achter. In dit geval zou het eerste blad dat men zag, Stefanus' waarschuwing zijn.

(Manuscript). Zijn verwerpen van de neiging de tekst zo aan te passen dat hij verwijst naar de courante patristische interpretatie, bracht hem ertoe Joodse experten te raadplegen om zo tot een authentieke lezing te komen. "Ondanks ernstige beperkingen vanuit het oogpunt van hedendaagse tekstkritiek, kan men in Stefanus een zekere scherpzinnigheid onderkennen. Zijn methode lijkt ons correct, terzake en nauwgezet" (M. Cauwe, p. 443).

Raadplegen van Joodse Experten

De Benedictijn Siegbert van Gembloux, die rond 1070 te Metz onderwijs gaf, raadpleegde Joodse geleerden met de bedoeling een meer authentieke tekst vast te leggen. De Cisterciënzer Nicholas Maniacoria van Trois-Fontaines, hoewel Hebraïst, raadpleegde eveneens de rabbijnen. Hij maakte zijn eigen herziening van de Bijbel, gebaseerd op de tekst van Parijs (waarvan het origineel nochtans verloren ging), met het programma toevoegingen te verwijderen (in het bijzonder uit het Oud Testament) en originele lezingen en willekeurig weggelaten tekstdelen te herstellen. In zijn *Libellus de corruptione et correptione Psalmorum*, geschreven rond 1145, stelt hij ook het beginsel in vraag volgens hetwelk de langste tekst automatisch de beste zou zijn.

De grootste zwakheid van Stefanus' werk was dat hij niet ver genoeg ging. Hoewel hij rabbijnen raadpleegde, was het niet met het doel een tekst van het Oud Testament te maken die zo getrouw mogelijk het Hebreeuwse origineel weergaf. In het *Monitum* werden de Boeken der Koningen uitgekozen omdat zij in het bijzonder uitgezuiverd moeten worden. Het doel van Stefanus was een beslissing te nemen tussen tegenstrijdige lezingen, om trouw aan het vertaalwerk van Sint-Hiëronymus een meer nauwgezette tekst te maken zonder het "bijbels geheugen" van de monniken, die vertrouwd waren met de gewone tekst, al te zeer in de war te brengen.

Dit resulteerde in een versie van de Vulgaat die, hoewel ze niet wijd verspreid werd, beschouwd wordt als de meest nauwgezette tot aan de herzieningen van Clemens VIII in 1592. Vandaag waardeert men die versie voornamelijk omwille van de hoog artistieke waarde. Het historisch belang ligt hierin dat het een poging was om tot een betere tekst te komen, maar zij bracht het nooit ver, zelfs niet bij de Cisterciënzers.

Wat betekent de "Stefanus Harding Bijbel" voor ons ?

Voor de hedendaagse monnik (of moniale) kan het proces dat aan de grondslag lag van het vervaardigen van deze Bijbel als voorbeeld dienen. Het bewijst dat in elk monastiek leven, dat authenticiteit beoogt, aandacht voor de tekenen des tijds en ernstige studie samengaan met het biddend overwegen van het Woord.

Matthieu Cauwe, p. 444

Een analoog proces - dat reizen en raadpleging meebracht - werd ondernomen om tot de

meest gezaghebbende teksten te komen voor de liturgie. Dit hield een zending in naar Metz, waarvan men geloofde dat ze de meest "authentieke" traditie hadden wat betreft het Gregoriaans, en naar Milaan om na te gaan welke hymnen echt aan Sint-Ambrosius konden toegeschreven en daardoor veilig gebruikt worden, wanneer Benedictus het heeft over "ambrosiaanse hymnen". De brief van Stefanus over het gebruik van het nieuwe hymnenboek is ingesloten in de *Primitieve Bronnen* voor deze Unit. Een gedetailleerde bespreking van de liturgische aspecten van de cisterciënzer-hervorming wordt voorzien voor Unit 9 van **Exordium**.

Het is duidelijk dat Stefanus persoonlijk betrokken was bij zowel de liturgische als de bijbelse vernieuwing voor zijn gemeenschap, zowel vóór als na zijn verkiezing tot abt. De brieven die hij schreef, zijn het overwegen waard omwille van wat zij ons leren over de man zelf.

- * Stefanus lijkt een passie gehad te hebben voor stiptheid en authenticiteit.
- * Hij bezat intellectuele capaciteiten en originaliteit, de praktische vaardigheden en de energie om een lang ingewikkeld proces tot een goed einde te brengen om zo tamelijk vlug tot het best mogelijke resultaat te komen.
- * Hij lijkt een perfectionist geweest te zijn, niet alleen bekwaam een project in het algemeen onder ogen te zien, maar eveneens in staat aan het kleinste detail aandacht te schenken.
- * Er steekt een fanatiek element in zijn halsstarrig streven naar letterlijke trouw aan de Regel - een vergeten van het gezond verstand, wat zijn liturgisch werk zo onaanvaardbaar maakte zodat, van zodra hij gestorven was, ander werk het zijne ging vervangen.
- * Hij twijfelt geenszins aan de kwaliteit van wat vervaardigd werd.
- * In de beide brieven vindt men geen spoor van broederlijke genegenheid of devotie; enkel een opsomming van relevante feiten en een beredeneerde uiteenzetting over het werk, samen met het verbod op verdere veranderingen.
- * Hoewel hij beweert in naam van de gemeenschap te spreken, kan hij streng en autoritair lijken.

Stefanus was waarschijnlijk buiten het klooster toen Albericus stierf; in ieder geval werd hij, volgens Willem van Malmsbury, abt gekozen tijdens zijn afwezigheid. De volgende 25 jaar getuigen van een verandering van het leven te Cîteaux. Reeds ten tijd van Stefanus was de groei merkwaardig : (minstens) honderden monniken, een groot aantal kloosters, een goede faam in de monastieke wereld en in de Kerk en de geleidelijke ontwikkeling van een spiritualiteit die in diepe overeenstemming was met de verlangens van die tijd. Ongetwijfeld is dit de reden van de uitspraak van Willem van Malmsbury betreffende het Cisterciënzerleven als "de beste manier om goede voortgang te maken naar de hemel".

De indruk die EP 17 geeft in de beschrijving van de wisseling van abten is dat Stefanus en de gemeenschap onmiddellijk de gestrengheid van de observantie opvoerden,

- * door de praktijk van edelen die hun hof hielden in het klooster te bannen en
- * door de normen voor matigheid uit te breiden zodat ze ook van toepassing zijn voor de liturgische stijl.

De eerste jaren van zijn abbatiaat waren moeilijk omwille van hongersnood in de regio.

Herbert van Clairvaux herinnert zich dat Stefanus een monnik naar de markt van Vézelay stuurde om drie karrevrachten voorraad te kopen, terwijl hij hem slechts enkele centen meegaf om te betalen. Hij zei dat Gods voorzienigheid in de rest zou voorzien, wat natuurlijk zo gebeurde.

De gemeenschap groeide verder aan zodat de eerste stichting in La Ferté gedaan werd op zondag 18 mei 1113. Het was de eerste van de twaalf stichtingen die Cîteaux deed tijdens het abbatiaat van Stefanus.

La Ferté : Stichtingsoorkonde

Aangezien het aantal monniken te Cîteaux zeer groot geworden was, kon men niet langer in al het noodzakelijke voor hun onderhoud voorzien en evenmin was er plaats meer om te leven. Het behaagde de abt ter plaatse, Stefanus genaamd, alsook de broeders een andere plaats te zoeken waar een deel van hen zou kunnen leven, gescheiden naar lichaam maar niet naar ziel.

Een ander centraal gebeuren vond in 1113 plaats toen Bernardus van Fontaine en dertig van zijn bloedverwanten en gezellen verhuisden van het huis in Châtillon - waar ze in gemeenschap geleefd hadden - naar het noviciaat van het Nieuw Klooster. Uit de ons bekende namen kunnen we afleiden, zoals het *Exordium Parvum* terecht opmerkt, dat ze "geleerd en edel" (E.P. 17.11) waren en ze werden spoedig nagevolgd door gelijkaardigen. De demografische explosie van Cîteaux was begonnen.

De *Vita* van Bernardus wijdt meerdere hoofdstukken aan zijn jaren als novice en tijdelijk geprofeste, maar zegt niets over zijn verhouding tot zijn abt. De overdrijvingen, eigen aan hagiografie indachtig, lijkt Bernardus' leven zelfs vandaag bijzonder genoeg om een alarmsignaal te geven. Indien de *Vita prima* zelfs maar bij benadering een beeld geeft van de realiteit, dan lijkt het dat ofwel de leiding van Stefanus onvoldoende waakzaam was ofwel Bernardus moedwillig onafhankelijk was van alle raadgevingen die zijn abt hem kon geven. Herbert bewaart een verhaal over het noviciaat van Bernardus.

Stefanus en Bernardus

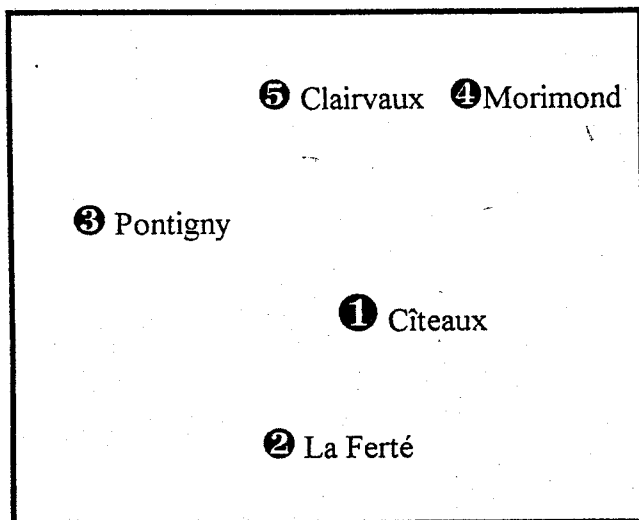
Toen de zalige Bernardus nog novice was, had hij de gewoonte dagelijks in stilte de zeven boetepsalmen te bidden voor de zielerust van zijn moeder. Toen hij op zekere dag na de Completen, met deze psalmen begonnen was, legde hij ze terzijde vóór hij ze gebeden had. Ik weet niet of dit uit nalatigheid of uit vergetelheid was. Door de Geest vernam abt Stefanus deze onachtzaamheid. De volgende dag ontmoette hij hem en zei: "Broeder Bernardus, waar ben je gisterenavond na de Completen geëindigd met je psalmen? Heb je ze aan iemand anders toevertrouwd?" Dit horende, was de jongeman beschaamd en met vrees vervuld. Hij bloosde en viel aan zijn voeten.

Herbert van Clairvaux, *De Miraculis* II, 23.

Pontigny werd gesticht op zondag 31 mei 1114. Hugo van Mâcon, één van de vroegere gezellen van Bernardus werd er abt benoemd. Bijna onmiddellijk daarna (11 juli 1114) begon Stefanus te onderhandelen met de bisschop van Langres en de Heer van Aigremont om de eigendom te verwerven voor de volgende stichting. Morimond ving aan op vrijdag 25 juni 1115 als derde dochterhuis van Cîteaux. Arnoldus, een ander lid van Bernardus' groep, werd tot abt gekozen. Op dezelfde dag werd ook Clairvaux gesticht.

Er zijn onduidelijkheden omtrent de stichting van Clairvaux. Het is niet zeker dat Stefanus op voorhand de plaats gezien had, wat wel het geval was bij de drie andere stichtingen. Sommigen hebben geopperd dat Bernardus, die tweemaal voorbijgekeken was als abt, a.h.w. een groep opstandelingen wegleidde uit Clairvaux, bestaande uit vier broeders, een neef, een oom en vier anderen - de meesten jonger dan veertig. De dissidente stichting was niet regulier. Dit was het begin van jaren rivaliteit tussen Clairvaux en Cîteaux, die haar hoogtepunt bereikte in een machtsstrijd voor het overwicht in de Orde. Naarmate Exordium vordert, kun je voor jezelf de gegevens verzamelen om een eigen oordeel te vormen over de geldigheid van deze hypothese.

Stefanus lijkt evenveel reflectie en inspanning te hebben geïnvesteerd in zijn stichtingen als in al het andere dat hij deed.

Eerste stichtingen van Cîteaux

La Ferté ligt ongeveer 50 km zuidwaarts. De andere liggen ongeveer 120 km van Cîteaux : Pontigny ten westen, Clairvaux noordwaarts en Morimond eerder naar het noord-oosten. Evenals Cîteaux ligt La Ferté in het bisdom Chalon, Pontigny in Auxerre, Clairvaux en Morimond in Langres. Een blik op de kaart geeft de indruk dat Stefanus een systematisch plan volgde voor de verdere uitbreiding. Zoals voorspelbaar, lijkt dat Stefanus een voorkeur had voor die plaatsen die het meest leken op de situatie van het moeder-huis : vlak, met vruchtbare grond, in de nabijheid van een woud, afgelegen maar met veel water. Hij had ook aandacht, de goede relaties met eventuele weldoeners te verzekeren. In het geval van Clairvaux en Morimond lijkt het alsof

de nieuwe abt in dit perspectief benoemd werd.

Het gevolg hiervan was dat Stefanus verlangde dat zijn stichtingen nauwkeurige weergaves waren van zijn eigen klooster. Dit hield in dat hij tot een formule moest komen, die het keizerlijke model van Cluny en Molesme vermeed : door echte plaatselijke autonomie te verlenen binnen een systeem van supervisie en controle zodat de levenswijze niet kon verwateren. Zo besliste Stefanus een constitutie op te stellen voor de nieuwe monastieke groep. De *Stichtingsoorkonde* van Pontigny meldt ons het bestaan ervan.

Het prototype van de Carta Caritatis

"Abt Stefanus aanvaardde de kerk te Pontigny met als doel er een abdij te stichten. De *Carta Caritatis et Unanimitatis* die hij opstelde en bevestigde tussen het Nieuw Klooster en de abdijen die zich van daaruit verspreidden, werd in al haar details bekrachtigd door dezelfde bisschop en het kapittel van de kanunniken."

Tegen 1119 telde de federatie twaalf leden. Zij konden niet langer afhangen van het Romeins Privilege dat enkel op Cîteaux toepasselijk was. Men verzocht Paus Callixtus II om een nieuwe pauselijke bekrachtiging voor de beginnende Orde.

Callixtus II werd paus op zondag 2 februari 1119. Als aartsbisschop van Vienne was hij een kampioen van de hervorming. Hij leefde op vertrouwelijke voet met de Cisterciënzers en was betrokken geweest bij de eerste onderhandelingen voor de stichting van Bonnevaux in zijn aartsbisdom. Stefanus besliste blijkbaar het ijzer te smeden terwijl het heet was.

Met het oog op deze bekrachtiging werd een eerste reeks juridische teksten voorbereid, die volgende elementen inhielden :

- a) Een historische beschrijving over het ontstaan van de nieuwe instelling (= *Exordium Parvum*),
- b) Een constitutie die de juridische banden bepaalt tussen het moederhuis en de andere communiteiten (= *Carta Caritatis*) en
- c) Enkele aanduidingen omtrent de typische levensstijl van de nieuwe Orde (de *Statuta, Instituta* of *Capitula*).

Het genie dat achter deze soepele eenheid stak - misschien geanticipeerd in het document dat tussen Molesme, Aulps en Balerne opgesteld werd - was stellig Stefanus. Hij was de belangrijkste auteur van deze basis-documenten zoals ze in 1119 waren. Zoals we in Unit 3 zullen zien, bleven deze teksten evolueren en een nieuwe juridische reeks werd gemaakt voor een toekomstige pauselijke goedkeuring - deze keer door de Cisterciënzerpauus Eugenius III in 1152. De visie en de inspiratie van deze documenten blijft nochtans voor ons de beste manier om door te dringen in de geest en het hart van Stefanus.

Stefanus had gedurende 25 jaar de leiding over de spectaculaire groei van de Cisterciënz-onderneming. Tijdens die periode vangen we slechts zelden een glimp op van zijn activiteiten en karakter. De zorg voor zijn stichtingen (door de jaarlijkse visitatie) en het jaarlijkse Generaal Kapittel namen een deel van zijn tijd in beslag. Het "Brevier van Stefanus Harding" geeft misschien zijn blijvende bezorgdheid aan omtrent de liturgie.

Er is nog een andere periode van hongersnood geweest; in die tijd gaf Clairvaux dagelijks 2000 mensen te eten. Stefanus ging hulp zoeken in Vlaanderen. In december 1124 kwam de zaak van Arnoldus van Morimond aan het licht. In Stefanus' afwezigheid sprong Bernardus in de bres en zocht naar een oplossing : "Onze Heer van Cîteaux is nog niet terug van Vlaanderen, terwijl hij hier kort tevoren langskwam" (Ep 4.1).